

България зад граница

Максимата, че историята се повтаря само като фарс не винаги е вярна. Най-малкото примерът с повторението на Октомврийската революция сред народите от източна Европа може да се нарече фарс единствено при доста странни разбирания за хумор.

Друга устойчива фраза гласи, как историята учи, че хората не се учат от историята. Българските събития от септември 1944 г. обаче опровергават и тази максима. Поставените у нас на ръководни постове от съветската армия се учеха от историята. Така много от грешките и недоглежданията, допуснати от първопроходната съветска власт, в България бяха избегнати. В много отношения, и особено в отношението си към враговете.

Физическата разправа с врага започва още на светлата дата. За масовостта на операцията се спори, но и при най-занижените числа става ясно, че двете задачи, поставила си комунистическата партия – да се разправи с максимален брой противници и да всее максимален страх сред случайно оцелелите – е изпълнен. И за да няма грешка – едно от първите мероприятия на “народната власт” е укрепването на границите. Явно резултатите са плачевни, затова на 14 септември 1946 г. ген.-майор Йонко Панов, пом.-министър на войските на МВР предлага реорганизация. Изразно в числа новата организация на граничните постове има следния вид: на първа линия – 440 гранични поста, на втора линия – 77 гранични подучастъци и на 3 линия – 25 гранични участъци.¹ Особено внимание се обръща на българо-турската и българо-гръцката граница. Там освен увеличаването на броя на личния състав на постове от 8 на 13 човека “политически напълно благонадеждни”², се предвиждат и промени във въоръжението – леки картечници например.³ И за да не се разчита само на субективния фактор – 1951 г. доставят на границата 15 000 противопехотни мини.⁴

¹ ЦДА, ф. 1, оп. 22, а.е. 173, л. 5.

² Пак там, л. 13.

³ Пак там, л. 6.

⁴ Пак там, оп. 64, а.е. 144, л. 8

Започва и прочистването на границата от потенциални противници (защото кинетичните противници отдавна са прочистени). В точка 7 на решение на Политбюро от 21 юли 1948 г. се ускорява “прочистването на гранични райони от неблагонадежните елементи и на първо място от семействата на забягналите в Гърция и Турция лица” с отговорник Руси Христозов.⁵ Резултатите са налице – в края на 50-те години граничното население от враждебни елементи и укриватели на нелегални групи се превръщат в ревностни пазители на граничната бразда.⁶ Прибягва се и до някои успешни практики от времето на Османската империя, като възраждането на т.нар. дервенджийски статут, а именно жителите на пограничните райони, играещи роля на проходи към свободния свят, се освобождават от данък общ доход и данък сгради.⁷

Както може да се очаква обаче емиграцията не може да бъде спряна. Въпреки че това е стихийен процес, все пак може да се направи, макар и условна, периодизация. Най-общо гражданите на Народната република напускат държавата на три вълни.

В първите редици на първата се нареждат не избягалите, а останалите. Това са студенти, царски дипломати и други, пребиваващи в чужбина хора, достатъчно научени от наличния съветски опит какво ще им се случи ако се завърнат. Разполагащите със същите знания, но пребиваващи в България вземат навреме мерки и напускат страната непосредствено след датата на обявяване на война от страна на СССР. Това са преди всичко хора симпатизиращи на Германия и по някакъв начин свързани с хитлеризма, ако не по друг начин, то поне като идеология – легионери, ратници, представители на Народното социално движение на Ал. Цанков и др.

Втората вълна е съставена от дейци на партии, допринесли за победата на комунистите на девети септември. Преминали в опозиция те, особено след убийството на Никола Петков през 1947 г., нямат друга алтернатива освен напускането на страната. Към тях се присъединяват и много политически

⁵ Пак там, оп. 6, а.е. 520, л. 3.

⁶ Михаил Груев. *Между петолъчката и полумесеца*. Българските мюсюлмани и политическия режим (1944–1959).ИК “Кота”, С. 2003, с. 75–90.

⁷ Михаил Груев, Алексей Кальонски. *Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическия режим*. Институт за изследване на близкото минало, Сиела, С., 2008, с. 61.

неактивни, но преследвани от властта дребни собственици, интелигенти и – особено – селски стопани, чиито имоти са насилствено колективизирани. В групата, преминала към българската емиграция през този период трябва да посочим и една сериозна част от българския, този път следдеветосептемврийски, дипломатически корпус, който отказва да се завърне.

От 50-те години на ХХ в. Започва третия етап във формирането на българската политическа диаспора. Тя протича с различна интензивност, като особено силна е след Унгарските събития от 1956 г. В края на 70-те години МВР преброява 10 500 нелегално напуснали страната граждани на Народната република.⁸ Бягствата зад граница продължават до края на комунистическия режим. Така например според анализа на МВР, направен на Колегиума на 27 март 1989 г., е сформирана “нова политическа и социална ситуация” в страната. Като белег на “ситуацията” са посочени и бягствата зад граница и особено възрастовия състав на бегълците – от 445, – 373 са младежи.⁹

Бягствата се извършват главно през две граници – турската и гръцката. От 1948 г. в списъка на държавите през които може да се напусне страната, без да се боиш от репатриация, се нарежда и Югославия. Българските емигранти са настанявани в бежански лагери, откъдето очакват реемиграция. Такива лагери са разкрити в Гърция (Лаврион, Сирос, както и отделни общежития в Солун и по островите в Крит и Пелопонес), Турция (Йозкат и Кюкюк су), Югославия (Герово и Голи оток, както и затворите Сремска Митровица, Бор, Идризово и Ковачевица), Италия (Алта Мура, Геди, Бари, Баньоли, Чина Чита, Сан Саба, Просек, Удине, Сан Антонио, Аверса, Капуа, Фаскети ди Алтри), Австрия (Залцбург, Глазенбах, Велс и др.), а впоследствие се разкриват и лагери във Федерална република Германия.¹⁰

⁸ Доклад на министъра на вътрешните работи до Политбюро относно усъвършенстване работата по българската вражеска емиграция и подготовката на българските граждани, посещаващи капиталистическите и развиващите се страни. 30 май 1977 г. ЦДА, Ф. 1, а.е. 504, л. 11.

⁹ Димитър Луджев. *Революцията в България 1989–1991*. Книга 1. Издателство “Д-р Иван Богоров”. С., 2008, с. 105.

¹⁰ Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*. ИК “Жанет-45” Пловдив 2002, с. 16–17. За живота в емигрантските лагери вж. разказът на Спас Райкин в Спас Райкин. *Политически проблеми пред българската общественост в чужбина*. Т. 2. Издателство “Дамян Яков”. С., 1993., с. 315–327. За живота в югославските лагери и затвори вж. спомените на Стефан Табаков – Про&Анти, бр. 16 (799), 20–26 април 2007 г. За бягствата и лагерите вж. също Иван Гаджев. *Историята на*

Организирането на българската емиграция започва още от първите години на изгнаничество.

Като първа по хронология може да се посочи задграничното правителство на д-р Александър Цанков и формирания български доброволчески корпус в рамките на войските на SS. Заставането на страната на хитлеристка Германия наивно се аргументира с твърдения като например “Да документират пред света, че има представители на България, които продължават да бъдат до края заклетни противници на комунизма”, и “Да стоят на разположение при колкото и малко вероятен случай на едно дипломатическо решение за Балканите, при което България не би била предадена в изключителната сфера на влияние на Съветския съюз, а Германия да запази там някакво влияние”.¹¹

Първа проява на организационната активност сред българската емиграция може да се смята 15 юни 1947 г., когато в Париж се появява вестник на френски език със заглавие “La Peuple Bulgare” (“Българският народ”). От страниците на вестника се отправя апел към свободния свят за помощ и солидарност с българския народ останал под комунистическо управление. “Апел”-ът, публикуван в първия брой е подписан от **“Движенията на българската национална демократическа съпротива”** в която влизат: Български бойци в чужбина, Бивши дипломати и държавни чиновници в чужбина, Българските интелектуални движения, Свободните българи в Европа, Комитетите на съпротива в САЩ и Южна Америка. Затова, по справедливите думи на В. Танкова, датата 15 юни 1947 г. може да се приеме като дата на създаването на първия емигрантски комитет, въпреки че той не е организационно структуриран. След намесата на Г.М. Димитров и опита Комитетът да бъде превзет отвътре, и най-вече след оттеглянето на част от основните му членове през ноември 1948 г. институцията престава да съществува.¹²

Напусналите или по точно изгонените членове на кръга “Възраждане” се обединяват в сдружение, наречено **“Организация на свободните българи”**.

българската емиграция в Северна Америка. Т. 2. България, мащеха наша (1944–1989). Институт по история на българската емиграция в Северна Америка “Илия Тодоров Гаджев”. С., 2006, с. 61–101.

¹¹ Вж. сайта, списван от племенникът на д-р Александър Цанков – Здравко Ценков <http://www.tzankoff.eu> и поместените там статии особено “Българското задгранично правителство. За задграничното правителство вж. Иван Гаджев. Цит. съч., с. 140–187.

¹² Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*. с. 224–226, 234. (Автор В. Танкова.)

Председател е Йордан Пеев, подпредседател Дянко Сотиров, секретар – Стефан Груев и касиер – Бончо Димитров. През месец ноември 1949 г. организацията е регистрирана от Парижката префектура. Тя, независимо че е легализирана като културно-просветна и благотворителна, в действителност е политическа организация, създадена с три основни цели: обединение на емиграцията, защита на българските национални интереси в чужбина и свалянето на режима в България. На практика членовете на сдружението или по-точно наречено от В. Танкова “общност”, събрала интелектуалния елит на българската емиграция, се опитват да отнемат монопола на БНК, оглавяван от Г.М Димитров, признат от Американския национален комитет “Свободна Европа” за единствен представител на българската емиграция.¹³

Нов живот Организацията на свободните българи получава след 1952 г., когато в Лондон е основано **Обществото на свободните българи във Великобритания**. Неговото начало се слага от активния член на предишното сдружение – Й. Пеев, който през декември обединява около себе си повече от 30 емигранти, главно на работа в българската секция на Би Би Си.¹⁴

След опитите за взаимодействие с други емигрантски организации в САЩ и напускането на Организацията на свободните българи от страна на Хр. Шишманов и С. Киров, в началото на 1954 г. в Париж се основава **Съюз на свободните българи**, в който на практика членуват отделните дружества. Към него се присъединяват и други организации като например “Американци за свободна България“, основана през октомври 1954 г. от група български емигранти в САЩ, начело с д-р П. Ораховац. Независимо от амбициите и желанието за широка дейност Съюза на свободните българи, не разполагайки с финансови средства, а оттам и с печатен орган, се превръща по сполучливия израз на бъдещият началник на двора на Симеон II полк. Б. Малчев – “само една зарегистрирана идейна фирма”.¹⁵

¹³ Елена Стателова, В. Танкова. *Прокудените*, с. 294–327. (Автор В. Танкова)

¹⁴ Елена Стателова, В. Танкова. *Прокудените*, с. 338–360. (Автор В. Танкова)

¹⁵ Елена Стателова, В. Танкова. *Прокудените*, с. 355, 356. (Автор В. Танкова). Документи за Съюза на свободните българи вж. в *Другата България. Документи за организациите на българската политическа емиграция 1944–1989 г.* ИК “Анубис”. С., 2000, с. 195–245. (Съст. на д-р В. Танкова).

През 1948 г. на политическата сцена е явява един от основните участници в българската емигрантска територия – **Българският национален комитет “Свободна и независима България” (БНК)** – прототип на създадената още през 1941 г. в Кайро организация от Г.М. Димитров. Комитетът не преустановява дейността си, но нов живот започва след пристигането на Г.М. Димитров в САЩ през 1946 г., когато той убеждава американците, че създаденият преди години комитет е единствената организация, способна да обедини българската емиграция. За да демонстрира масовост на организацията включва в нея и някои звенари и социалдемократи. Така комитетът бива регистриран на 11 август 1948 г. в Държавния департамент на САЩ. Печатен орган на организацията става в. “Свободна и независима България”, с главен редактор д-р Г.М. Димитров, а след неговата смърт – Искър Шуманов. За кратък период от време БНК създава комитети в Германия, Франция, Италия, Турция, Гърция и другаде. Финансирането от страна на Държавния департамент поставя тази организация в привилегировано положение сред емиграцията, дори само от гледна точка на финансовата независимост. Те са почти единствените, които имат материална възможност да подпомагат бегълците в лагерите. Благодарение на привилегированото си положение те стават членове на редица организации, тази на бежанците (ИРО), Общата световна емигрантска организация (ИНКОПОР), Събранието на поробените европейски народи (СПЕН). С течение на времето Комитетът свива своята дейност – едно поради други приоритети на финансиращите го институции, второ – поради разногласия и отказ от участие в него на известни и авторитетни личности, като проф. Долапчиев например, и на партии, сред които социалдемократите (Милка Краус и Живко Георгиев), демократите (Димитър Моллов) и БЗНС – Димитър Гичев (Тончо Тенев).¹⁶ С течение на времето и промяната на политическата конюнктура средствата, давани от американското

¹⁶ За БЗНС – Димитър Гичев вж. документацията, публикувана в: Спас Райкин. *Политическо пътешествие срещу ветровете на XX век*. Т. 10. Издателство “Пенсофт”. София–Москва, 2007. 533 с., Т. 10, 2008, 467 с.

правителство на организацията намаляват и след смъртта на нейния ръководител тя на практика прекратява своята дейност.¹⁷

Нейното място заема **Българското освободително движение**. Началото се слага с основаването на сп. “Бъдеще”, чийто първи брой излиза през 1973 г.

Учредителният конгрес е проведен през октомври 1977 г. БОД става една от най-активните организации на европейския континент, като в ръководството влизат близките до Г.М. Димитров Ценко Барев (представителя Българския национален комитет за Европа), Тончо Карабулков, Стефан Левордашки и др. Организацията, начело с ръководителя й Ценко Барев, развива активна дейност, особено благодарение на сп. “Възраждане”, излизащо 19 години без прекъсване, разпространявано както на Запад, така и в България. Членовете на организацията членуват в почти всички авторитетни международни организации.¹⁸

Освен Българския национален комитет и последвалото го Българско освободително движение, основен участник в политическия живот на българската емиграция е **Българският национален фронт (БНФ)**. Той е създаден на 27 декември 1948 г. в гр. Оберменцинг, Федерална република Германия. Учредители на организацията са бивши членове на Съюза на българските национални легиони, които непосредствено след емиграцията си на Запад се организират в **Български противоболшевишки съюз**, основан от Иван Дочев в началото на 1948 г. в Мюнхен и **Българският клуб** в Мюнхен, учреден през септември с.г. под председателството на д-р Матей Жейков. Сред основателите на БНФ се нареждат д-р Георги Паприков, д-р Калин Койчев, д-р Александър Любенов, Христо Попов, Димитър Вълчев и др. Сред целите, които организацията си поставя могат да се

¹⁷ За БНК вж. *Другата България. Документи за организациите на българската политическа емиграция 1944–1989 г.* ИК “Анубис”. С., 2000, с.7–70. (Съст. на дяла Л. Любенова.); Луиза Ревякина. *Земеделската политическа емиграция 1945–1989 г. Организации, дейност, политически борби*. –В: *Клио. Сборник в чест на 65-годишнината на ст.н.с. Милен Куманов*. Фондация “Арете-Фол”. С., 2008, с. 742–764.

¹⁸ За Българското освободително движение вж. *Другата България. Документи за организациите на българската политическа емиграция 1944–1989 г.* ИК “Анубис”. С., 2000, с. 71–100. (Съст. Л. Любенова, Е. Стателова.) Документация от и за БОД са публикувани в *Битката между два свята. Документи за Българското освободително движение (БОД)*. Т. 1 (1973–1980), 663 с.; Т. 2 (1981–1984), 758 с.; Т. 3. Издателство “Бъдеще” Париж–София, Университетско издателство “Св. Климент Охридски”. С., 2001–2003. Вж. също и Ценко Барев. *С перо в изгнание*. ИК “Пегас”, ИК “Робинзон. Велико Търново, 1993. Кн. 1 (1949–1979 г.), 662 с.; Кн. 2 (1980–1991 г.), 615 с., Кн. 3. (1950–1989 г.), 198 с.; Стефан Левордашки. *Обречени и непримирими*. ИК “Атлас”, ИК “Робинзон”. Велико Търново, 1993. 216 с.

посочат: установяване на демократичен режим в България, възстановяване на Търновската конституция, възстановяване на частната собственост и др. Печатен орган на БНФ е “Национална България”, излизащ в от 1949 до 1955 г. под редакцията на д-р Д. Вълчев. От 1950 г. ръководството на организацията е в състав: Христо Статев (председател), Иван Дочев (организационен секретар), д-р Д. Вълчев (завеждащ идеологическата работа) и Стефан Попов (отговарящ за външните връзки). За кратко време БНФ набира мощ и се превръща в една от най-масовите емигрантски организации. Клонове се учредяват в Европа (Мюнхен, Триест, Брюксел, Истанбул), Австралия (Аделаида, Мелбърн, Сидней и Камбера) и естествено – САЩ и Канада. Организацията има свои представителства и в някои емигрантски лагери на стария континент.

От средата на 50-те години клоновете на БНФ в Европа стават все по-малобройни поради реемиграция на членовете им към САЩ и Канада. Центърът на ръководство се пренася в Съединените щати. През 1959 г. организацията се разцепва и на нейно място се появяват две формации, известни под наименованието на издаваните от тях вестници – БНФ (“Борба”), действаща в САЩ под ръководството на Иван Дочев, и БНФ (“Свобода”), базирана в Канада под ръководството на Хр. Статев, а след неговата смърт има колективно ръководство, но на практика делата се движат от Пенчо Пелтеков.¹⁹

В лявата част на политическият емигрантски спектър се намира **Българска работническа социалдемократическа партия (о)**. Тя е основана (или по-точно възстановена след унищожаването ѝ в България) през 1949 г. в Париж от д-р Георги Петков, народен представител от Социалдемократическата партия в VI-то Велико народно събрание. Орган на партията, наречена Българска социалдемократическа партия (обединена) в изгнание (БСДП /о/ в изгнание) е в. “Свободен народ”, излизащ във Виена от 1955 г. до 1992 г. Вестникът се ръководи основно от Стефан Табаков, който след смъртта на д-р Петков през 1968 г. оглавява и партията. В ръководството влизат и Милка Краус, Асен Драндаревски, Никола

¹⁹ За българският национален фронт вж. Иван Гаджев. *История на българската емиграция в Северна Америка. Т. 2.*, с. 264–303. (Протоколът за основаването на БНФ е публикуван на с. 264–270.) *Другата България. Документи за организациите на българската политическа емиграция 1944–1989 г.*, с. 101–194. (Съст. Е. Стателова, Р. Попов); Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*. с. 31–214. (Авт. Е. Стателова, Р. Попов).

Ангелов и Михаил Иванов. Партията членува в Социалистическия интернационал и е част от БНК “Свободна и независима България”. Основна част от членската маса се намира в Австрия и Франция.²⁰

През 1978 г. в Мюнхен се учредява още една социалдемократическа партия, наречена **Български социалдемократичен съюз**, председател на който става напусналия БРСДП (о) Радослав Косовски с печатен орган сп. “Напред”, излизащо в Мюнхен. Партията развива дейност на територията на Федерална република Германия.²¹

Сред по-активните политически организации на българската емиграция могат да се споменат анархистите, които през 1948 г. създават в Париж **Федерация на българските анархокомунисти** с ръководител Исак Синтов. Под контрола на Международната работническа асоциация в Стокхолм се образува Помощна комисия, която се занимава с пропагандна дейност и събира средства за подпомагане на емиграцията. През 1952 г. започва да излиза сп. “Нов Път” с главен редактор Георги Хаджиев, което продължава своя живот до 1992 г. През 1954 г. организацията се консолидира под названието **Съюз на българските безвластници в чужбина**, регистрирана във Франция и членуваща в Анархистичния интернационал. През 1986 г. в организацията настъпва разцепление, като част от дейците начело с Георги Константинов започват да печатат бюлетина “Анархокомунистическа революция”.²²

От формациите на българската емиграция могат да се споменат и още няколко, изградени по професионален признак. Сред тях е **Съюзът на българските правници в чужбина**, основан през 1953 г. в Ню Йорк. Появата му се свързва с инициативите на Американският национален комитет “Свободна Европа” за запознаване на западната общественост и институции с нарушението на

²⁰ *Другата България. Документи за организациите на българската политическа емиграция 1944–1989 г.*, с. 311–313. (Съст. Ст. Грънчаров); Йордан Нихризов. БРСДП в изгнание. – http://www.bsdp.bg/document/?document_id=371; както и спомените на Стефан Табаков в *Про&Анти*, бр. 16 (799), 20–26 април 2007 г.

²¹ Радослав Косовски. *По неволя журналист*. Изд. Изток-Запад. С., 2004, с. 149; Радослав Косовски. *Хора и събития. Спомени на политическия емигрант*. Изд. Изток-Запад, С., 2004, с. 206–300.

²² Бойко Василева. *Българската политическа емиграция след Втората световна война*. с. 30; *Другата България. Документи за организациите на българската политическа емиграция 1944–1989 г.*, с. 287–301. (Съст. Е. Келбечева)

гражданските права в страните от Източния блок. Сред основателите личат имената на Никола Балабанов, Стефан Груев, Иван Гъбенски, Милю Милев, Иван Сипков и др. Организацията действа като секция на Международния адвокатски съюз със седалище в САЩ. Съюзът прекратява своята дейност през 1956 г.²³

Сред “браншовите” организации могат да бъдат споменати и сдруженията на военните изгнаници. Едно от тях е **Дружеството на бившите български военни бежанци**, основано в Париж през 1954 г. от бивши български офицери. То се присъединява към основаната от полския генерал Андерс “Федерация на бившите бойци от страните на Източна и Средна Европа”. Една от целите на сдружението е създаване на емигрантска доброволческа армия. Сред основателите е и майор Иван Банковски, който през 1958 г. учредява в Мюнхен **Съюз на бившето българско войнство в изгнание** с орган сп. “Български воин”, излизащо без прекъсване в продължение на 20 г. благодарение на самоотвержените сили на Банковски, който го редактира, финансира и разпространява.²⁴

Като организация която не може да бъде свързана с определена политическа партия трябва да се спомене и **Българската лига за правата на човека**. Основана в Амстердам, Холандия, на 4 януари 1972 г. организацията е колективен член на Международната федерация за правата на човека в Париж. Председатели последователно са д-р Андрей Гърневски, Кирил Дреников и Димко Статев. Тя провежда ежегодни конгреси, а нейните близо 400 члена участват в международни форуми, на които запознават световната общественост със ситуацията в България. Особено активна става дейността на Лигата по време на председателството на Димко Статев. Почетни членове на организацията са Лех Валенса и Андрей Сахаров.²⁵

Изброяването на партиите и сдруженията на българските емигранти може и да продължи. Изредените дотук обаче са действително тези изгнанически институции, имащи тежест както пред чуждестранните правителства и

²³ *Другата България. Документи за организациите на българската политическа емиграция 1944–1989 г.*, с. 302–309. (Съст. В. Танкова); Василка Танкова. Емигрантският съюз на българските правници (1953–1956). – В: Сборник в памет на Радослав Попов. Академично издателство “Марин Дринов”. С., 2005, с. 66–81.

²⁴ Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*. с. 147. (Авт. Е. Стателова)

²⁵ Бюлетин на Българската лига за правата на човека. Г. 1, № 1, 1972 г.; Елена Стателова, В. Танкова. *Прокудените*. с. 193–194.

организации, така и сред българите зад граница. Наред с тях има още доста: Академично дружество “Васил Левски” – Франция, Американци за свободна България, Българска военна лига в изгнание, Политически център “Демократически сговор” (Милети Начев), Съюз на българските революционни комитети, Български революционен съюз. И още, и още... Брой, който навежда на мисълта, че едва ли количеството може да свърши нещо качествено. Което води до въпроса за разединението на емиграцията.

* * *

“Разединената емиграция” е едно от устойчивите словосъчетания, които съпътстват разсъжденията по повод българите зад граница. Вярно само по себе си, то едва ли трябва да се абсолютизира – пълно единство има само в общества, далеч като манталитет и атмосфера от местата, населявани от българската политическа емиграция. Ако им трябваше единство – щяха да си седят у дома. И все пак, различията между българските изгнаници доста затрудняват тяхната дейност.

Факт обаче че различията са обусловени. Политическият товар носен от старите партии възпроизвежда проблемите им и зад граница. Битката между двете групи – да ги наречем на додеветосептемврийците и следдеветосептемврийците има и своето идеологическо обяснение. Земяделците от Пладне, звенарите и социалистите, т.е. партиите, които членуват в Българския национален комитет на Г.М. Димитров, не могат да се отърсят от това, че те са част от преврата на 9 септември. Затова – водейки борба срещу останалите, те се легитимират като антифашисти. Поради което на тях им са нужни фашисти – и те ги намират предимно в редиците на Българския национален фронт. Колкото до участието си в деветосептемврийския преврат – бившите отечественофронтовци снемат своята отговорност като се броят за излъгани от българските комунисти и се изживяват едва ли не като участници във Февруарската революция, която сетне бе изядена от Октомврийската.²⁶ Което може би е така, но това не намалява тяхната отговорност.

²⁶ Подобна на седмноемврийската руска и деветосептемврийската българска опасност грозяла португалската “революция” от 70-те години. През септември 1974 г. Мариу Соариш, външен

От другата страна, както споменахме, стоят дейците на Българския национален фронт. Те държат отговорни “Пладненци” на Г.М. Димитров за идването на комунистите на власт, както и за терора – незаконен или облечен във формална законност подир 9 септември.²⁷ И това твърдение е вярно, но не бива да забравяме, че когато един от лидерите на Фронт-а Иван Дочев е бил кмет, назначен от додеветосептемврийската власт в Силистра, ръководителят на Комитет-а Г.М. Димитров се намира като емигрант в Кайро, подгонен и осъден на смърт от същата тази власт. Да не говорим за факта, че една от водещите фигури в БНФ – Христо Статев, е министър в задграничното прохитлеристко (по-точно напълно хитлеристко) правителство на Цанков. Затова на Гемето напълно естествено се пада правото да бъде посочен от неговите съюзници още от 1941 г. като личност, която да представлява емиграцията.

Опит за взаимодействие прави Българският национален фронт, още със самото си създаване. Той публикува в януарския брой от 1949 г. на сп. “Възраждане” апел с красноречивото заглавие: “Да си подадем ръка”: “Нека си подадем ръка и изгладим ония недоразумения, които ни разделят и правят слаби.”. В този дух е и писмо на Иван Дочев до Г.М. Димитров. Отговорът от страниците на “Свободна и независима България” не закъснява – единственият представител на българския народ в изгнание е ръководената от Гемето организация и всяко обединение с “вредители”, “престъпници” и “фашисти” и невъзможно.²⁸

Нов опит от страна на БНФ се прави през 1952 г. Централният изпълнителен секретариат в Мюнхен приема една обширна резолюция с която призовава за общ меморандум до западните Велики сили и ООН да бъде признато едно достойно национално представителство на българската политическа емиграция, създадено на базата на безкомпромисната борба срещу комунистическия режим в България.

министър във временното правителство и лидер на Португалската социалистическа партия, се среща с държавния секретар Хенри Кисинджър във Вашингтон. Кисинджър упреква Соариш и другите умерени, че не действат по-решително за предотвратяване на една марксистко-ленинска диктатура. “Вие сте един Керенски... Вярвам във вашата искреност, но вие сте наивен” – казва Кисинджър на Соариш. “Определено не искам да бъда Керенски” – отговаря Соариш. “И Керенски не е искал” – отвръща Кисинджър. Цит. по Семюел Хънтингтън. Третата вълна. – В: *Модерната демократична държава*. С., 2004, с. 124.

²⁷ Иван Дочев. *Шест десетилетия борба против комунизма за свободата на България*. Книгоиздателство Д. Задгорски. Ню Йорк 1993. с. 116, 165–167.

²⁸ Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*. с. 39–40. (Авт. Е. Стателова).

Преди публикуване на меморандума е отправена покана към Организацията на свободните българи в Париж, предвид подписания скоро меморандум за съдействие. Парижкият кръг тактично отказва – БНФ се свързва с прохитлеристки партии преди 1944 г. Към декларацията се присъединява и новосформираното в Западен Берлин дружество “Българско национално движение”, обединяващо живеещите в града 320 души.²⁹

Тази патова ситуация едва ли е могла да бъде решена от една от двете страни. Затова инициативата идва от “трети лица”. Своеобразен опит за обединение представляват всички надпартийни сдружения, които се сформират. Една от тях е Организация на свободните българи, родила сетне Съюза на свободните българи. След напускането на БНК от социалдемократи, демократи и земеделци-гичевисти, организацията на свободните българи прави опити да ги привлече към съвместна дейност. Към преговорите се присъединяват и БНФ, независимо от несъвместимостта между тях и земеделците на Т. Тенев, например.³⁰

Нов опит, пак от страна на Организацията на свободните Българи се прави през есента на 1953 г., когато Ст. Груев отпътува за САЩ като репортер на Пари мач. Използвайки престоя му в Америка Организацията на свободните българи му дава мандат за срещи както с емигрантската общност на континента, така и с ръководни фигури от Държавния департамент и комитета “Свободна Европа”. Груев пресича океана с “Проект за изложение на становището на Организацията на свободните българи” (в окончателния си, подир дълго обсъждане вариант наречен “Българските основни въпроси и Свободните българи”), където са представени становищата на организацията – към монархическата институция и към политическата раздробеност на емиграцията. Раздробеността, за която говорим сред различните организации на българската емиграция я виждаме валидна и сред членовете на Свободните българи, предалите мандата на Груев, защото на практика становището остава неподписано, поради редица разногласия. Опитите на Груев да

²⁹ Пак там, с. 62–64.

³⁰ Пак там, с. 312–327. (Авт. В. Танкова)

работи с един от членовете на БНК “Съюзът на българските правници в изгнание”³¹ не се увенчават с успех с оглед на постигане на единение.³²

В средата на 50-те години емиграцията подема едно начинание при което, търсейки обединителна фигура и кауза, я намира в царя в изгнание и Търновската конституция. Идеята е за създаване на обединителен център на българската емиграция в противовес на БНК, институция известна като **Българско задгранично представителство**. Т.е. като ядро, около което да се извърши това обединение е замислена царската институция или българският цар в изгнание. Споровете около монархичния институт се въртят около две несъвместими тези, основани на едно и също твърдение, а именно, че легитимна продължава да бъде Търновската конституция. Според едната теза, извън пределите на България Търновската конституция е неприложима и Симеон II не трябва да се ангажира с никакви емигрантски инициативи и организации, докато привържениците на втората теза твърдят, че след като емигрантските организации признават Търновската конституция, то царският институт продължава да съществува. С приближаване датата на встъпване в пълнолетие на Симеон II двете групи се активизират. През март 1954 г. в Мадрид се събират представители на българската емиграция, сред които Д. Вълчев, Г. Кьосеиванов, С. Киров, Ст. Попов, владиката Андрей и др. Идеята е да бъде създадено едно задгранично представителство на емиграцията, което да изразява пред света стремежа на българския народ да възстанови самостоятелността и независимостта на България. Групата е единодушна против яркото ангажиране на царската фамилия. Или както записва в дневника си Хр. Шишманов: “База: без участие, но в съгласие и разбирателство с Двореца и след предварително сондиране с американците.” Идеята среща противодействие от царската фамилия и този опит пропада.

Повторен опит се прави няколко месеца по-късно от страна на Христо Статев, който предлага проект за създаване на “Върховно национално представителство на българския народ в емиграция”, състоящо се от три органа: регентство от трима бивши министри (Хр. Статев, С. Киров и Н.П. Николаев),

³¹ Василка Танкова. Емигрантският съюз на българските правници (1953–1956) – В: *Сборник в Памет на Радослав Попов*. С., Академично издателство “Марин Дринов”, 2005, с. 66–81.

³² Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*. с. 341–344. (Авт. В. Танкова)

изпълнителен комитет (правителство в изгнание) и Върховен съвет от представители на различни емигрантски организации, признаващи Търновската конституция. Основната идея е участието на Симеон II във новото начинание. След консултации, предимно с Н.П. Николаев е разработен проект за създаване на емигрантска организация, наречена “Задгранично представителство на България”, вече без откритата намеса на Двореца. Представителството ще се състои от Президиум от трима души и изпълнителен комитет от 15 члена, в който да влизат представители на различни организации. Активността на представители на Двореца карат част от поканените да изразят своите резерви и да се отдръпнат от инициативата. Начинанието много трудно може да се надява на успех, защото сближение между двете схващания – създаване на самостоятелно емигрантско обединение или свързано с царя представителство – почти е невъзможно да се постигне. Накрая Хр. Статев поставя всички пред свършен факт, като отпечатва бр. 1 на вестника “Задгранична България”, обявен за орган на Българското задгранично представителство. Важна фраза в уводната статия гласи: “За българския народ и емиграцията няма по-съкровено възжелание от това, да види младия си цар начело на освободителната борба като върховен и всепризнат обединителен фактор”. Поместен е и проектоустав на организацията. Резултатът не закъснява – срещу начинанието се обявяват както отделни личности като много активния до този момент Н.П. Николаев, така и цели организации – като Съюза на свободните българи в изгнание, които заявяват, че се въздържат от участие в почина, който е представен в първия брой на вестника “Задгранична България”, без да отричат Търновската конституция и прокламирания в нея държавен ред. В крайна сметка през 1956 г. се стига до разбирателство – да бъде съставен комитет от трима представители на БНФ, трима – на Съюза на свободните българи, един или двама – на комитета в Рио де Жанейро, четирима – на БЗНС (Гичев), един – на Демократическата партия, един – на Социалистическата партия, един военен и един духовник. Предвижда се включването и на няколко професори и стопански дейци. Седалището на ръководството ще бъде в Париж. Въпреки всичко до споразумение не се стига – исканията за дистанциране на Двореца и по-широко присъствие не са преодолени. Това кара Хр. Статев да вземе инициативата в свои

ръце и през януари 1958 г. изпраща в Мадрид едно изложение, в което се казва, че планираното единение на емиграцията може да се осъществи само ако царят в изгнание в качеството си на държавен глава “скрепи инициативата със своето одобрение”.

Така се стига до оповестения през 1958 г. състав на Временното българско представителство. Преобладават личности, а не представители на емигрантските партии. Тази инициатива е предварително одобрена от Симеон II, който избира временен секретариат от изброените в списъка личности. Започва да излиза и в. “Един завет”, орган на Временното българско правителство. Отново обаче инициативата не се приема напълно от парижкия кръг, а на практика е блокирана и от страна на БНФ. Нещо повече – на 28 февруари 1960 г. в Ню Йорк е учреден Български национален съвет като “национална общобългарска патриотична организация”, в която освен БНФ влизат земеделците от “БЗНС Врабча 1”, начело с Тенчо Тенев, Асоциация на българските писатели и юристи с ръководител Дора Гъбенска, и още 8 организации. В края на 1961 г. дейността на Временното българско правителство замира, а статуираното през 1963 г. лично от Симеон II съвещателно тяло, наречено “Съвет на стоте” не сработва. Цар и участници ще продължат да се обвиняват обидено за провала, но идеята окончателно е погребана.³³

Това е може би най-мощният, най-сложен и най-оплетен опит на българската емиграция да създаде алтернатива на Българския национален комитет на Г.М. Димитров. Някои от участващите в начинанието организации сами се нуждаят от единение, като например Българския национален фронт, разцепил се през 1959 г. Опитите за обединение продължават до 1976 г., от когато датира неуспешният опит на Джеймс Велков да помири враждуващите крила, провален главно поради неотстъпчивостта на Иван Дочев.³⁴ Приблизително по същото време

³³ За опитите за съставяне на задгранично представителство и Временно българско представителство вж. Панайот Панайотов. Монархическият институт и процесът на демократизация в България. – В: *Моят житейски път. Мисли за България*. ИК “Гутенберг”. С., 2002, с. 387–396, както и втората глава на колективната монография на Елена Стателова, В. Танкова. *Прокудените*. с. 92–134. Писма, документи, статии и други материали по темата са публикувани в Спас Райкин. *Политическо пътешествие срещу ветровете на XX век*. Т. 6. Български национален фронт. II. Издателство Пенсофт. София–Москва, 2003. с. 141–208.

³⁴ Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*. с. 183. (Авт. Е. Стателова)

неуморният ентузиаст д-р Банковски се опитва да примири непримиримото. През 1978 г. той издига инициатива за свикване на общоемигрантска конференция във Франкфурт, която да излъчи едно “българско Народно събрание в изгнание”. Поканени са четири от най-големите политически организации – БНК, БНФ, БЗНС и Социалдемократическата партия. Разисквано е да бъде създадена свободна българска епархия, неподчинена на Светия синод, да се създаде общобългарски емигрантски координационен център и др. За съжаление дейността приключва с издаването на първият брой на Осведомителния бюлетин, изготвен от секретаря на Центъра – човекът-институция д-р Банковски.³⁵

* * *

Кносоският лабиринт на взаимодействие, по който се движат българските емигрантски организации, не би трябвало да ни прави оптимисти за тяхната дейност. Защото учредяване, устав, програми, форуми, печатни органи – всичко това е средство, посредством което българските изгнаници е трябвало да изпълнят задачите, които времето е поставило пред тях. Борбата с комунизма. И въпреки че не може да се иска чудеса и пълна самостоятелност, задачата на времето била изпълнена. Ако не максимално, то поне оптимално. С “лира и тръба”, както бе казал Иван Вазов по повод дейността на Г.С. Раковски, имайки предвид воденето на борбата с оръжие и слово. В тези полета действала и българската емиграция още първите месеци след преврата от 1944 г.

Първа била тръбата. Но ако продължим метафората, от нея се чул само звук. В рамките на инициативите на задграничното правителство на д-р Александър Цанков е сформиран военен корпус на български доброволци. На практика и той бил символичен като правителството, което представлявал – половината от времето през което корпусът действал, личният състав чакал да получи униформи, а докато били обучавани през втората половина – войната свършила. Войници и офицери пребивавали в лагера Дьолерсхайм в северозападна Австрия. Това бил терен за военни обучения, в който на българите били отпуснати няколко бараки за

³⁵ Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*. с. 188–189.

войнишкия състав и отделна постройка с трапезария за офицерите. До края на 1944 г. били съставени 3 роты от 150 души, командвани от трима редовни български офицери. Обучението така и не могло да завърши до края на войната и така доброволческият корпус приключил своята дейност преди да я започне.³⁶

И докато в Цанковия корпус участието на българските емигранти е било символично, то не така стои въпроса с четите, преминаващи границата на Народната република и действащи вътре в страната. Такива са формирани в Турция и Гърция. Тези от Турция са предимно легионерски. Един от първите, преминали границата е полк. Иван Гологанов, който две години кръстосва нелегално Родопите. Друга “турска” група е тази на Стефан Баталов, действаща в Асеновградско. Първата диверсионна група от Гърция е ръководена от майор Мутафчиев. Под водачеството на Вангел Агликин и Смиле Гриов диверсионна група действа през 1952 г. в Петричко. Известна е също така и групата на Васил Янчев, участвала в многобройни сражения в Родопите и Пиринския край.³⁷ Четите намират добър прием в населението. Това е една от причините българо-мохамедани и турци от граничните краища да бъдат разселени вътре в страната.³⁸ Много активно в тези групи се включват и представителите на ВМРО, разполагащи с ятаци по родните им места. Освен разузнавателни и диверсионни задачи тези формирования имали за задача да изведат от страната застрашени от комунистическия режим съмишленици.³⁹

Успоредно с това българските емигранти предоставяли услугите си на западните разузнавания. Още с преминаването на границата бегълците били разпитвани. “Работа сред емигрантите: от всеки нов емигрант дошъл в Истанбул

³⁶ За Българския доброволчески корпус вж. сайта на Асен Цанков, племенник на д-р Александър Цанков, <http://www.tzankoff.eu/>. Вж. още Иван Гаджев. *Историята на българската емиграция в Северна Америка. Т. 2. България, мащеха наша (1944–1989)*, с. 162–187, където са публикувани документи и снимки; спомените на Христо Попов, *Художникът Христо Попов. Битието на един непоправим оптимист*. ИК “Гутенберг”, С., 2006, с. 157–162 (Хр. Попов е редакторът на печатния орган на Корпуса – “Борба”); Мито Исусов. Цанковият корпус (1944–1945) – В: *Сборник в памет на проф. Александър Бурмов*. Издателство БАН. С., 1973, 325–337. (Текстът е писан главно върху документи от архива на МВР.)

³⁷ Иван Дочев. *Шест десетилетия борба против комунизма за свободата на България*, с.143, 152–153.

³⁸ Стоян Танев. Българите мюсюлмани – вечни мъченици на чужда държава и на своята родина. – в. *Нова Зора*, брой 41, 11 ноември 2008 г.

³⁹ Спас Райкин. *Политическо пътешествие срещу ветровете на XX век. Т. 4. Безотечественици*, с. 26–28, 50, 51, 72.

правят основен разпит от стопански и политически характер с пълни подробности” докладва сътрудник на Държавна сигурност след успешно изпълнение на задача или побягнал от Турция след разкриването му. Официално разпитите се водят от представители на Радио “Свободна Европа”, работещи в клона на радиостанцията в Турция и Гърция. Искали се сведения за всеки един от емигрантите, кога и какво точно образование е завършил, къде е служил, познати, началници и пр. Искат скици на добре познати села и градове. Изрично е отбелязано обаче, че бегълците не са задължени да дават сведения. Както и няма сведения такива да са отказани от преминалите границата.⁴⁰ Доста българи са работели пряко за разузнаванията, но сведенията за тях, естествено, не са публични.⁴¹

Едно от най-активните участия в горещия вариант на Студената война от страна на българската емиграция е Българската национална доброволческа рота под номер 4093. През 1950 г., в началото на Корейската война, Пентагонът решава да се създадат национални доброволчески части от политемигранти от окупираната от Москва Източна Европа. Като прототип на тази идея са “Свободните френски войски”, създадени от Шарл дьо Гол от време на Втората световна война. За създаването на българската част американците се обръщат към д-р Г. М. Димитров – официален представител на българската емиграция. За кратко време американското командване изготвя формуляри, които са разпратени до всички места, където има лагери и общежития за емигранти – Истанбул, Триест, Крит и, разбира се, на територията на Западна Германия. С такава задача през 1951 г. в Париж пристига Дамян Велчев, където се среща с полковниците Иван Гологанов и Янко Александров. Преминалите успешно през тестовете пристигат в Цалсхайм, където е отредено място за българската рота. Доброволците първоначално са настанени в триетажна сграда на ул. “Пфафензее” в самото градче. През пролетта на 1952 г. ротата се настанява в собствена модерна казарма, построена съгласно изискванията на американската армия. Доброволците са облечени в американски униформи. Пагоните и всички отличителни знаци обаче са пълни с лъвове и

⁴⁰ Вж. Архив Първо главно управление, ф. 4, оп. 9, а.е. 48 (Литерно дело “Гъсеница” – РСЕ, клон Турция), л. 26, 34, 37, 49, а.е. 37 (Литерно дело “Папагал” – РСЕ, клон в Гърция), л. .

⁴¹ За българи, работещи в мониторинга върху Радио София от Турция вж. Архив ПГУ, ф. 4, оп. 9, а.е. 48, л. 26.

оцветени в бяло-зелено-червено, за да се подчертае националната принадлежност на ротата. Самата рота е съставена по образец на американска пехотна рота от онова време. Личният ѝ състав е 200 души, разпределени в 4 бойни взвода по 40 души и един взвод администрация. Единствените американци са двама инструктори – офицер и сержант. Първият командир на ротата от създаването и до април 1952 г. е лейтенант Стефан Бойдев. Замества го капитан Борислав Байчев. Третият и последен командир на рота 4093 – от март 1957 г. до разформироването ѝ през 1964 г., е Димитър Кръстев. През 1955 г. ротата е прехвърлена в Гермерсхайм, където се установява окончателно до разформироването си. Тя охранява военните съоръжения и складове с боеприпаси, разположени около съседните селища Шифенцанд, Кандел и Бург. По време на 14-те си години съществуване през ротата преминават общо 2500 българи. В началото на 60-те години на миналия век започва първото размразяване на ледовете между Изтока и Запада. В хода на различните преговори съветският лидер Хрущов непрекъснато поставя въпроса за разформироването на емигрантските роти от Източна Европа. Така на 30 юни 1964 г. приключва българската рота е вече история.⁴²

Борбата с оръжие в ръка, както и трябва да се очаква, не се е състояла. 1956 г. е гранична за емиграцията. Събитията в Полша и Унгария явно показват, че света е разделен и за прекрояване не може да става дума.⁴³ Оттам нататък усилията на емиграцията в борбата си с комунизма протича в полето на политиката.

* * *

Една от най-важните дейности на българските емигрантски организации е подпомагането на бежанците от комунистическа България. Основен участник, естествено е Българския национален комитет “Свободна и независима България”, най-малкото, че поради статута си на официален представител на българската емиграция той разполага със средства за подобна помощ. Комитетът има

⁴² За ротата вж. Бойка Василева. *Българската политическа емиграция след втората световна война*, с. 83, 92, 119–121, 142, също така опита за история на военното формирование, написана от един от участниците в него: Сава Севов. *НАТО – Българска рота 4093. Ч. 1. 1951–1964*. С., 2002. За съжаление вторият том, подготвен от автора остава неиздаден след смъртта му.

⁴³ Константин Кацаров. *Проиграната победа*. ИК “Прозорец”. С., 1994, с. 146–255.

представителства в почти всички лагери, в които са настанени български бегълци. Представители на БНК посещават лагерите, грижат се за обучението им, снабдяват ги със средства, уреждат документите за реемиграция.⁴⁴

Емиграцията се опитва да разбие монопола на организацията, ръководена от Гемето. Така напр. В началото на 1949 г. в Италия е образуван Комитет за подпомагане на българските бежанци, начело с о. Йосиф Гагов. Комитетът осигурява подслон и финансова помощ на бегълците, съдейства за тяхното настаняване по лагерите, както и реемигриране им. Членовете на Комитета и главно Йосиф Гагов обикалят както лагерите в Италия, така и тези в Западна Европа – Германия, Испания и Турция и поддържа връзка с клоновете на други организации, като например на Българския национален фронт в лагера в Триест. Комитетът издава и списание “Емигрантски вести”, което по редакцията на о. Гагов излиза в продължение на 4 години – до декември 1953 г.⁴⁵

Много са случаите, когато по-маломощни финансово организации правят опит да облекчат участието на изгнаниците. Сред тях е инициативата на Свободните българи в Париж, които се опитват да организират “Дом на свободните българи” – стопанство на 30 км от Париж, в което намират подслон и препитание български емигранти, средства за което са дадени от семейство Паница, Ст. Груев и Й. Пеев. Завършило с финансово (за дарителите) и морално (за пребиваващите емигранти) фиаско, които след като изяли овцете и козите – предназначени за производство на кисело мляко, продали камиона – предназначен да извозва готовата продукция, а леглата и завивките, осигуряващи комфорта на производителите – също заминали към черния пазар.⁴⁶

Българските емигрантски организации осъществяват своята дейност и чрез членството си в редица международни емигрантски сдружения. Така например Българския национален комитет “Свободна и независима България”, подпомогнат от правителството на САЩ успява да си осигури членство и роля на съучредител на редица международни организации – ИРО (Организация на бежанците),

⁴⁴ Бойка Василева 49–50, 61, 71, 80–81. *Българско освободително движение. Т. 1.* с. 27–28.

⁴⁵ Светослав Елдъров. *Униатството в съдбата на България.* Издава фондация “Абагар”. С., 1994, с. 161–162; Бойка Василева. *Българската политическа емиграция...* с. 61.

⁴⁶ Елена Стателова, В. Танкова. *Прокудените*, с. 299–300.

ИНКОПОР (Обща световна емигрантска организация), МСС (Международен селски съюз), СПЕН (Събранието на поробените европейски народи).⁴⁷

Участие в емигрантски организации на бегълци от комунистическите държави има и Българския национален фронт. Една от тези международни институции е Антиболшевишкия блок на народите, създаден през 1943 г. в гр. Житомир, Украйна като организация за борба срещу болшеvizма и хитлеристките окупатори. След Втората световна война организацията си поставя за цел освобождението на народите на СССР и сателитните на Москва държави от комунизма. БНФ взема участие още в първите акции на АБН – на 10 април 1949 г., когато в Мюнхен се събират 10 000 души да протестират срещу преследването на църквата, концентрационните лагери и принудителния труд и масовите унищожения в Съветския блок, като слово произнася представителя на БНФ Илия Златарев. Следват участие в конгресите на конгресите на АБН (първия – 1950 г. в Единбург с участник Ст. Попов)⁴⁸ Един от ръководителите на Фронта – Иван Дочев – в продължение на десет години е председател на Антиболшевишкия блок на народите, останал на този пост до пенсионирането си през 1974 г. В сътрудничество с “Антиболшевишкия блок на народите” е направено предложение да бъде обявена седмица на поробените народи, за което е гласуван специален закон 86–90 през 1959 г. Това е третата седмица на месец юли. Провеждат се парад, църковна служба и публично събрание в Централния парк на Ню Йорк.⁴⁹

На 4 и 5 юни 1949 г. в Лондон се състои конференция за учредяване на социалистически съюз на страните от Централна и Източна Европа. На нея д-р Петков присъства като представител на България и е избран в изпълнителния орган на съюза. През 1952 г. той се прехвърля в САЩ като пълномощник на Социнтерна в Събранието на поробените от комунизма европейски народи към ООН.⁵⁰

Сравнително слабо е участието на българските емигрантски организации в международни форуми и институции. Ако се проследи хронологично присъствието им ще се види, че те активно присъстват в началото и края на Студената война –

⁴⁷ Иван Гаджев. *Историята на българската емиграция в Северна Америка*. Т. 2. с. 190, 193.

⁴⁸ Елена Стателова, В. Танкова. *Прокудените*. с. 48–49.

⁴⁹ Иван Дочев *Шест десетилетия борба против комунизма за свободата на България*, с. 182–183, 196–198.

⁵⁰ Вж. Йордан Нехризов. БСДП в изгнание. http://www.bsdp.bg/document/?document_id=371

т.е. когато западните държави имат нужда от тях. Тогава има случаи, когато те играят сериозна роля в международни форуми и организации, в които се вземат важни решения. Само като пример може посочи участието на организацията на свободните българи в Движението за Обединена Европа.

През декември 1948 г. Г.М. Димитров пристига в Европа. Първите му срещи са свързани с конференцията на Движенията за обединена Европа, в която участва Международния селски съюз. Идеята за стопанско, културно и политическо обединение на континента, предложена от Чърчил през 1946 г. довежда до създаването на Международен координационен комитет на Движенията за европейско обединение и неговия първи конгрес през май 1948 г. в Хага. В него участват Евгений Силянов (осигурил участието на българската емиграция) и Димитър Мацанкиев, излезли с декларация от името на българските изгнаници. Като членове на политическата комисия двамата българи участват в изработването на редица резолюции, включително и за приемането на Хартата за правата на човека.⁵¹

Друг случай, когато българска емигрантска организация е повлияла на политиката на западни правителства, при това политика, довела до промяна на ситуацията в България е дейността на Българските правници в изгнание. Емигрантите в САЩ подемат протестна акция за запознаване на американската общественост за промяната в НК от 13 февруари 1953 г., според която “измяната на родината” се наказва със смърт. Протестите са свързани с дружеството Съюз на българските правници. Документът, изготвен от сдружението, наречен “Обвинителен акт” детайлно разглежда закона. Този акт дава основание на В. Танкова да предположи, че СБП е замислен като Върховен касационен съд зад граница. На 10 ноември с.г. измененията са отменени.⁵²

Съществуват и други случаи, при които българската емиграция успява да снабди демократичните правителства на Запад с информация необходима за противодействие на комунистическото правителство в София. Така например през

⁵¹ За Движението за Обединена Европа и българската емиграция вж. Василка Танкова. Свободните българи в изгнание и Движението за Обединена Европа. – *Исторически преглед*, 2000, № 5–6, с. 318–336; Елена Стателова, В. Танкова. *Прокудените*, с. 245, 249, 253, както и спомените на Христо Силянов в: Ирина Недева. *Мисия Париж. Разговори с Евгений Силянов*. Изд. “Семарш”. С., 2007.

⁵² Василка Танкова. *Емигрантският съюз...*, с. 66–71.

1954 г. БНФ оказва съдействие на комисията към Американския конгрес, натоварена да разследва положението на народите от Източна Европа. Пред комисията се явява българска делегация, водена от Христо Статев, която представя събраните факти за съпротивата в България, както и книгата на Статев “По стъпките на събитията към трета световна война”⁵³, в която авторът анализира съветската експанзия спрямо България, Балканите и Европа.⁵⁴

Няколко години по-късно – през февруари 1957 г. представители на БНК в Париж разговарят с дипломати от Министерството на външните работи на Франция по повод предстоящите намерения на българското правителство да разшири търговските и културни връзки с Френската република.⁵⁵

Българските емигранти са във връзка и с чужди информационни агенции, на които са предоставени материали за България. БНК в Италия влиза във връзка с “Източна преса” (Милано) и “Еуро” (Рим), “Бо-Да”. 1958 и 1959 г. Статиите на двете агенции засягат както политически, така и икономически аспекти от живота в Република България.⁵⁶

Понякога емигрантските сдружения сами играят роля на информационни агенции. Тук трябва да се споменат и петициите, протестните прояви, телеграми и възвания, отправяни от българската емиграция по конкретни поводи.⁵⁷ Някои от тях вгорчават ежедневието на народодемократичните дипломати.⁵⁸

С течение на времето, българската емиграция намира път и до официалните представителства на държавите. Вярно, това се дължи на тяхната лична професионална реализация, но те са канени на въпросните срещи и като представители на българското изгнаничество. Още през 1963 г. П. Пелтеков, член на ръководството на БНФ пише до Симеон II: “От няколко години съм пробил омагьосания кръг на чисто български прояви (пикници, забави, вечеринки,

⁵³ Hristo Stateff, *Sulla scia degli avvenimenti verso la Terza guerra mondiale*. 1954, 180 p.)

⁵⁴ Елена Стателова, В. Танкова. *Прокудените*, с. 69.

⁵⁵ Бойка Василева. *Българската политическа емиграция...* с. 104.

⁵⁶ Бойка Василева. *Българската политическа емиграция...* с. 84, 86, 87, 88.

⁵⁷ Елена Стателова, В. Танкова.. *Прокудените*. с. 49, 137; Бойка Василева. *Българската политическа емиграция...* с. 19–20; Иван Дочев. *Шест десетилетия борба против комунизмас*. 175; Иван Гаджев. *История на българската емиграция...* Т. 2, с. 196, както и многобройни сведения по страниците на документалните поредици на Спас Райкин и *В битката между два свята...*

⁵⁸ Петър Вутов. *По моя дълг дипломатически път*. ИК “Ера”, С., 2004. с. 389–399.

събрания), без които също не може, и съм си създам известни познанства както между [членове на] бившата консервативна партия, така също и тази на либералите, водеща понастоящем съдбите на Канада.⁵⁹

На тържествата през 1981 г. във Вашингтон по случай встъпването в длъжност на новоизбрания президент на САЩ Роналд Рейгън, присъстват като официално поканени представителите на БНФ (Свобода) П. Пелтеков и Р. Славов. Две години по-късно на “осведомителна среща” в Белия дом с представителите на етническите групи в САЩ е поканен председателят на американския клон на организацията Д. Бахаров.⁶⁰

И въпреки че не може да се каже, че дейността на българската емиграция – групово и по единично – е променила световния ход, може да се спомене едно име, което донякъде опровергава подобно твърдение – това на Петър Йовев Маринов. В своята студия “Най-мощния съюзник”, предизвикала широк отзвук на Запад, Маринов препоръчва промяна на политиката на САЩ и западните държави към Съветския съюз и неговите сателити, а именно: да оставят отбранителната стратегия а да поведат мащабна война с комунизма по пътя на “невоенни способности” – психологическа война, икономически санкции и др. Студията е представена на Роналд Рейгън от американския конгресмен Лари МакДоналд, който през 1981 г. запознава със съдържанието на работата на Маринов Долната камара на Американския конгрес. Тезите на автора безспорно оказват влияние при формиране на политиката на Белия дом спрямо СССР.⁶¹

Не толкова видими, но много важни са резултатите, постигнали българските емигрантски партии в участието си в редица международни форуми. Те членуват или са поне акредитирани към Федералния съвет на европейското движение, Парламентарното събрание на Европейския съвет, Парламентарното събрание на атлантическия пакт, Европейския парламент, Западноевропейския съюз, Европейската конференция по земеделие, Международния селски съюз, Амнисти интернешънъл, Социалистическия интернационал и мн. др.

⁵⁹ Елена Стателова, В. Танкова. *Прокудените*, с. 192.

⁶⁰ Иван Гаджев. *История на българската емиграция...* Т. 2, с. 90–94.

⁶¹ Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*, с. 56–57, 190; Вж. Стефан Маринов. *Равносметката*. Изд. “Народен будител”. Варна, 1998. 319 с.

Няколко думи трябва да се кажат и за работата на българските емигрантски организации в самата Народна република България. Опити пряко да подпомагат противниците на режима са малко и неефекасни. Една от причините се дължи на факта, че хората в България под страх от преследване се опитват максимално да се разграничат от “западните шпионски централи.”⁶² Но изгнаниците намират начин да пробият телените заграждения и словото им да достигне до сънародниците им под комунистическо управление. Още в първите години представители на БНК “Свободна и независима България” в Турция осъществяват контакти с български турци, емигрирали от страната. Чрез тях успяват да осъществят прехвърлянето на печатни материали през граница.⁶³ По-сетне използването на подобни канали станало невъзможно, но затова пък пропагандни материали са пристигали до България посредством туристи, командировани или са били използвани камионите на СОМАТ. Понякога се използвали западни, предимно германски, туристи, които срещу заплащане са пренасяли книги, списания, апели, възвания и др.⁶⁴ Не напразно някои от форматите, на списания като например “Бъдеще” и някои книги – като “Задочни репортажи”, са във формат, удобен за криене при транспорт.

И докато за печатното слово пречките са трудно преодолими, то ефира, въпреки скъпоструващите заглушителни бръмчила, е сравнително лесно преодолян.

Българската емиграция се възползва максимално от възможностите на радиопропагандата.⁶⁵ Те нямат собствено радио, като изключим програмите на български език, излъчвани през 1958–1962 г. по Radio Exterior de España. Сътрудници на редакцията са приближените на Иван Михайлов Борислав Иванов, Методи Димов и др.⁶⁶ Български емисии имат по-големите европейски държави. Радио Рим излъчва ежеседмично емисия на български език. Беседи подготвят Иван

⁶² Тази превантивна предпазливост продължава досама падането на режима. Така например през 1989 г. ръководството на Клуба за подкрепа на гласността и преустройството отхвърлят предложението за съвместни действия, направени от Едуард Генов, Петър Бояджиев и други емигранти, свързани със задгранични политически организации. Димитър Луджев. *Революцията в България 1989–1991*. Книга 1., с. 98–99.

⁶³ Бойка Василева. *Българската политическа емиграция ...*, с. 49.

⁶⁴ *Българско освободително движение...* Т. 2. с. 25, 27.

⁶⁵ Сред първите се нарежда радио “Горяни”, излъчващо от Атина, имащо за задача да подкрепа и координира участниците в антикомунистическата съпротива в първите години след 1944 г.

⁶⁶ http://www.predavatel.com/bg/istoriya/radio_madrid.htm

Барев, Христо Игнатов, Никола Долапчиев, Жорж Нурижан и др. Четат се статии от български емигрантски списания (органи на БКН), интервюта на емигрантски дейци (предимно Г.М. Димитров).⁶⁷ Радиопредаванията на Радио Лондон за България започват през 1940 г.⁶⁸ Съществен дял в радиопропагандата, осъществявана със съдействието на българската емиграция има и българската секция на Гласът на Америка.⁶⁹

Безспорен лидер обаче сред радиостанциите, излъчващи на български език е Радио Свободна Европа. Нейният ефир е шанс за българската емиграция, дори само за това, че тя не е правителствена радиостанция и нейното ръководство не е трябвало да се съобразява с официалната политика на съответните държави. Или по друг начин казано – ръководствата на съответните държави са юридически неотговорни за излъчваните материали.⁷⁰ Радио “Свободна Европа” основано на 4 юли 1950 г. в Ню Йорк, а предаванията започват след десетина дни. В средата на 1951 г. е открит клон в Мюнхен, а за ръководител на българския отдел е поканен Стефан Груев.⁷¹ За близо 30 години излъчване българските емисии на РСЕ се радват на една от най-високите слушаемости.⁷² Това се дължи както на продължителността на програмите – в пъти по-дълги от тези на останалите радиостанции. На второ място – наличието на аналитични и коментарни материали, нещо което журналистите в другите радиостанции нямали право да правят. И на трето място – разнообразието на темите. Според анализаторите от МВР тематиката на българските излъчвания е разпределена както следва: политически – 5,6 %, икономика – 12,7 %, идеология и култура – 46,9 %, спорт – 16,7 %.⁷³ Сред журналистите Могат да бъдат посочени Иван Войнов, Димитър Инкьов, Христо

⁶⁷ Бойка Василева. *Българската политическа емиграция ...*, с. 62, 68, 74, 76, 79, 81, 83, 85.

⁶⁸ За Би Би Си вж. *Говори Лондон. Предавания на Би Би Си за България през Втората световна война*. Съст. Борислав Дичев. С., Книгоиздателска къща Труд”, 2004, 707 с., както и сборника *Би Би Си и България*. С., Факултет по журналистика и масова комуникация, 2000. 128 с.; Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*, с. 329–338 (текстът е на В. Танкова).

⁶⁹ За българските отдели на западните държавни радиостанции вж. Валентин Стамов. *Западните радиостанции в комуникационното пространство на България след Втората световна война*. – В: *Българско медиезнание. Енциклопедично издание за медианаука и медиопублицистика*. Т., 2. С., 1998.

⁷⁰ Не случайно есетата на журналиста от Би Би Си Георги Марков “Задочни репортажи за България” са излъчвани по Радио “Свободна Европа”.

⁷¹ Стефан Груев. *Моята одисея*. Издателство Обсидиан, С. 2002, с. 253–260.

⁷² Централен държавен архив. Ф. 1, оп. 40, а.е. 436, л. 19.

⁷³ Архив МВР, ф. 22, оп. 1, а.е. 175, л. 15–16, 21, 44

Огнянов, Евгений Силянов, Васко Иванов и особено новите попълнения Владимир Костов, Димитър Статков и Димитър Бочев.⁷⁴

По-трудно достигали посланията до българите в България, отправени от страниците на емигрантската преса. Вестниците и списанията на българските изгнаници като брой са значими, като периодичност и продължителност – не толкова. Но въпреки всичко пресата върши много добра работа – и като комуникация помежду емигрантите и като пренасяне на идеите им до сънародниците им в България.⁷⁵

Българските трибуни не са единственото място, на което родната емиграция се реализира. Самостоятелна професионална реализация имат редица българи зад граница – и Дими Паница (с участието си в отразяването на унгарските събития и цялата му по-сетнешна дейност в Ридър Дайжест), и проф. Георги Шишков (възстановил германското философско дружество и автор на използвания и досега философски речник), и Стефан Груев (водещ журналист в Пари Мач и автор на един от западните бестселъри “Проектът Манхатън”, и Христо Огнянов (автор на книга за историята на българската литература в престижното западногерманско издателство “Glock u. Litz” в Нюрнберг през 1967 г. и преиздадена в поредицата на Залцбургския университет). Изобщо, ако погледнем книгоиздаването ни зад граница между 1944 и 1989 г. ще трябва да се разколебаем в твърденията си, че българинът не пише. Според библиографията, подготвена от Георги Паприков⁷⁶ за този период са отпечатани 1579 книги, като каталогът на Паприков далеч не е пълен. Темите, по които са писали българските емигранти обхващат всички сфери – изкуство, детска литература, икономика, история, художествена литература, история на религията и др. Акцентът е върху изкуството и културата, които

⁷⁴ За смяната на поколенията вж. Бойко Киряков. *Христо Огнянов. Биография*. ИК “Гутенберг”, С., 1999. с. 212–213.

⁷⁵ За периодиката на българската емиграция вж: Георги Елдъров. Българския периодичен печат в чужбина: Вечният град като български комуникационен център (1944-1989). – *Годишно издание за медианаука и медианублицистика*. [Т. 1.], С., 1996, 114–116; Таня Кметова. Периодичният печат на българската политическа емиграция след 1944 г. – *Българско медиезнание. Енциклопедично издание за медианаука и медианублицистика*. Т. 2. С., 1998, 412–420.

⁷⁶ Dr. Georgi Paprikoff. *Works of Bulgarian Emigrants. An Annotated Bibliography*. Chicago, 1985. 693 p. Д-р Паприков е подготвял втори том на библиографията, в която да включи българската преса в изгнание, но за съжаление смъртта му слага край на амбициозното начинание. Остава да се надяваме, че сред архива на д-р Паприков, съхраняван в Института по история на българската емиграция в Гоце Делчев, ще се открият следи от въпросния втори том.

надвишават съчиненията с политическа насоченост, които по презумпция трябва да са повече, тъй като почти всички партии и организации трупат бройка с обнародваните свои отчети, уставни и програмни документи. Фактът, че културата е преборила политиката сякаш очертава вярната посока, чрез която българската емиграция успешно може да изпълни своите задачи. Един малък, но съществен пример за дейността в културното поле е успешната акция по честването на Мак Гахан, проведено в родния град на журналиста Ню Лексингтън през 1978 г.⁷⁷ На програмите и поканите на тържеството, както и на трибуната мирно съжителстват БЗНС “Димитър Гичев”, двата Български национални фронта, социалдемократи, представители на Македонските патриотични дружества и какви ли още не. Изглежда важно е не кои са, а около какво могат да се обединят. Затова не напразно най-успешните проекти на българската емиграция са именно в културната област.

Едно от тези сдружения е **Българското академическо дружество “Д-р Петър Берон”**, основано през 1965 г. в Мюнхен от български емигранти, утвърдили се в областта на литературата, публицистиката и науката. Сред учредителите личат имената на Христо Огнянов, художникът Христо Попов, университетските преподаватели Георги Шишков и Теодор Цочев, по-късно се присъединява и д-р Константин Кацаров от Швейцария. Сдружението провежда няколко успешни конференции, свързани с дати и събития от българската история и издава два тома годишници, в които са публикувани статии и студии на Мария Петрова-Слодняяк, Хайнрих Щаймлер, Стефан Попов и мн. други. Дейността на дружеството прехвърля океана, след като за САЩ заминава един от двигателите на сдружението – Христо Попов.⁷⁸

⁷⁷ Председател на комитета е д-р Георги Табаков, а по време на честването се основава “Българо-американска фондация Макгахан” с председател американският историк Джеймс Кларк, а по-сетне и самият Табаков. Фондацията събира средства за издигането на паметник на МакГахан, който е открит по време на тържеството по случай 140 години от раждането на журналиста (юни 1984 г.) Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*. с. 187–188, 436–437; ИГ, 499–505. Иван Дочев. *Шест десетилетия борба против комунизма за свободата на България*. с. 217. Вж. и Georgi Tabakoff. *The Challenge of Freedom*. S., 1993, 190 p. Интересно е че години, вече след 1989 г. инициативният комитет в градчето Лексингтън продължава да кани български представители, този път на свободната от комунизъм България, на които покани държавата не се отзовава.

⁷⁸ За дейността на дружеството вж.: *Другата България...*, с. 313–315. (Съст. Ст. Грънчаров); Румяна Златанова. Българският интелектуалец – порив към самоосъществяване. Към историята на

Академическото дружество “Д-р Петър Берон” не е първата по хронология организация на емиграцията, за която, използвайки днешната лексика, можем да кажем, че е от “надпартиен” тип. Първото – и по дата, и по значимост и по успех начинание се нарича “Българско огнище”.

Идеята за “Българско огнище” се ражда през 1956 г. на среща между Панайот Панайотов и Христо Бояджиев. Постепенно се идва до идеята да бъде създаден интелектуален център, един вид мозъчен тръст сред българската емиграция, който, необременен от партийни пристрастия, да води активна пропаганда пред чуждия свят. След консултации на Хр. Бояджиев с емигранти от САЩ, Швеция, Италия, Франция и др. държави, се стига до конкретната форма на организацията – “Български институт”, който ще действа в три направления – създаване на научно-културен архив в Рим, създаване на политически архив и издаване на две списания – на български и английски език под името “Български архив”. По различни причини начинанията се провалят. И тогава част от авторите на идеята сформират едно сдружение, наречено “Българско огнище” със свой печатен орган – “Bulgarian review”. Самото списание се появява през м. януари 1961 г. и оттогава до 1991 г. излизат 30 броя, всеки около 80 страници. Негов несменяем редактор е Христо Бояджиев – поет, публицист, историк, внук на Трифон Кунев. По страниците на Bulgarian review са печатани статии на д-р Панайот Панайотов, Стефан Груев, Евгени Силянов и др. В техните публикации се прави успешен опит да се приобщи световното обществено мнение към българските въпроси, печатат се прегледи и коментарии на съвременните български социални и културни процеси. Естествено не всички материали са на високо професионално ниво – както в стилово, така и в научно отношение. На някои места се срещат наивни тези, първичен патриотизъм, някои от публикациите са твърде далеч от нивото на съвременното научно равнище. Но въпреки всичко може да се каже, че основната цел на списанието – да направи достояние истината за българското минало и настояще, изчистено от догмите на тогавашната официална българска пропаганда, постига своята цел.

Българското академическо дружество “Д-р Петър Берон” – *Език и литература*, 1996, № 3–4, 132–143; Бойко Киряков. *Христо Огнянов. Биография*. С. 217–238; спомените на Христо Огнянов в книгата *Срещи през годините*, с. 195–210.

В тясна връзка с издаването на Bulgarian review е и дейността на “Българско огнище”, насочена към публикуването на книги, посветени на България. Така например през 70-те години организацията подкрепи конкурс за написване на монография, посветена на историята на България под комунистическо управление. Така се появи книгата на проф. Никола Долапчиев “България. Създаването на един сателит”, публикувана на английски език в Ню Йорк през 1971 г. С помощта на финансовата подкрепа на това сдружение видяха бял свят и други книги като “Убиващата истина” (или “Истината, която уби”) на Георги Марков – всъщност “Задочни репортажи”, издадена на английски език съответно в Лондон през 1983 и Ню Йорк през 1984; “С прецизността на прилепа” на Атанас Славов; “Социализмът в България. Опит за равносметка” на Наталия и Владимир Костови – Париж 1983; “Българско възраждане” на Асен Николов; публикации на П. Семерджиев и др. Интерес представляват и монографията на гл. редактор на Bulgarian review Христо Бояджиев “Раковски. Побеждаващият социалист”, посветена на Кръстьо Раковски, както и документалната му книга “Спасяването на българските евреи през Втората световна война”, и двете издадени на английски език.

С промяната на политическата обстановка в света от средата на 80-те години на XX в., основателите на “Българско огнище” решават да преобразуват организацията в “Български свободен център”. Това са годините на най-усилената и плодотворна дейност на това емигрантско дружество. Освен издадените книги и продължаващите броеве на списанието, Българският свободен център започва да събира архивите на българската емиграция, екземпляри от библиотеката на цар Фердинанд, старопечатни книги, копия от договорите на България, както и редица документи от историята на страната. Всичко това е предадено в Института “Хувър”, част от университета в Станфорд, Калифорния на 17 май 1982 г. Дейността на центъра продължава с множество публикации, издаване на книги, съдейства за участието на български дисиденти по международни форуми и пр., изявявайки се като най-успешната институция на българската емиграция, ясно показвайки, че работещия модел е в областта на науката и културата, а не в полето

на политиката.⁷⁹ Българския свободен център приключва своята дейност на 23 януари 1992 г., когато, по думите на неговите ръководители – Христо Бояджиев, Стефан Груев, Панайот Панайотов, Петър Ораховац и Джон Димитър Паница, “мисията на Българския свободен център е завършена и членовете му се завръщат в редиците на освободените си сънародници.”⁸⁰

* * *

Този кратък, прелитащ отвисоко над територията на “Другата България” преглед, едва ли ще успее да пресъздаде в пълнота сложната картина, условно да я наречем “българската политическа емиграция – живот, дело, творчество”. Но дори и тези – непълни и схематично нахвърляни – редове говорят, че нашите сънародници зад граница успешно изпълниха задачите си, поставили си ги когато останаха отвъд граничната бразда. “Хъшове”, както бяха се самонарекли някои от тях.

Колкото и историческите аналогии да са опасни, ще трябва да се съгласим с тази квалификация. Защото те създадоха Българското книжовно дружество, независимо дали то се казваше “Д-р Петър Берон” или “Български книжовен център”. Те създадоха и участваха в освободителни чети, колкото и условно да причислим към тази категория горянските отряди или българската рота в НАТО. Можем да кажем, че написаха и “Горски пътник”, при реалния риск да надценим труда на Стефан Маринов, повлиял на политиката на Роналд Рейгън. Докато ние тук не направихме Априлско въстание. Освен ако не броим нескопосания опит на Горуня да замени московския валия с пекински такъв.

⁷⁹ В едно писмо до П [П. Панайотов ?] Спас Райкин критикува Българско огнище: “Та въпросът се свежда дали вие там имате някаква политическа идеология, или не, някаква политическа програма, или не. Не е достатъчно да се каже, че сте за освобождението на България и нищо повече. ... Защо не формирате една българска политическа група...” И предлага директно да възстановят старата Народнолиберална партия. Спас Райкин. За политическата философия на “Свободните българи”. – Свободно земеделско знаме, бр. 27–28, май 1983 г. Публикувано в Спас Райкин. *Политически проблеми пред българската общественост в чужбина*. Т. 2, Изд. “Дамян Яков” С., 1993, с. 371–372. За щастие съветът на Райкин не е взет под внимание.

⁸⁰ Вж. Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*. с. 361–455. (Авт. В. Танкова.)

И вместо свое заключение, ще си позволя да се позова на една работа на Василка Танкова, в който метафорично е дадена оценка за цялостната дейност на българската емиграция. Говорейки за първата сесия на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа с Страсбург на 10 август 1949 г., авторката споменава за предложението Уинстън Чърчил в залата да се предвидят символични “празни столове” за отсъстващите народи от Европа отвъд Желязната завеса. Българският празен стол се запазва чак до 1992 г., когато България е приета за равноправен член на Съвета на Европа. Запазването на този стол, завършва изложението си В. Танкова, ние дължим на българската емиграция.⁸¹

⁸¹ Василка Танкова. Свободните българи в изгнание и движението за обединена Европа, с. 336.